

УДК 808.51:811.162.3

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2022-12.9>

ЖАНРОВА СТРАТИФІКАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Євланова Олександра Олександрівна

доктор філософії, молодший науковий співробітник

Інституту мовознавства імені О. О. Потебні

Національної академії наук України

вул. Грушевського 4, Київ, Україна

Ця стаття присвячена аналізу жанрової стратифікації політичних дискурсивних практик у різних мовах. Жанр визначається як вербалізована типова ситуація соціальної взаємодії людей. Комунікативна мета і форма є основними жанровими параметрами політичного дискурсу. Політичний дискурс та його жанри функціонують як інституційні та медійні. Президентський дискурс є частиною політичного дискурсу, тому має всі його ознаки, зокрема, мету – досягнення влади, її збереження чи розподіл. До жанрової стратифікації політичного дискурсу належать: 1) комунікативна мета, переважно боротьба за владу, 2) форма: усна – звернення, виступ, інтерв'ю, дебати тощо, письмова – лист, листівка, наказ, закон; первинна – спонтанний виступ (мітинг, політичний скандал), вторинна – підготовлений ефір (публічний виступ, звернення, поздоровлення). Жанрові ознаки дискурсу мають свої параметри, в яких вдало чи невдало проявляється мовна особистість політика. Успішна дискурсивна діяльність залежить від ряду факторів, насамперед від політиків як мовних особистостей, їхніх комунікативних характеристик. Учасники дискурсивної діяльності у своїй мовній організації мають мовну здатність, комунікативну потребу, комунікативну компетенцію, мовну свідомість, мовленнєву поведінку. Однією з основних характеристик політичного дискурсу та його жанрів є інституційність. За жанровим підходом простір президентського дискурсу складається з різноманітних специфічних жанрів, якими президент оперує як суб'єкт спілкування. Головною проблемою є вибір жанрових різновидів президентського дискурсу. Для деяких промов президента ми можемо встановити жанрову форму (вступне слово, вітальне слово). Виділити жанр у заявах, виступах, прес-конференціях проблематично, оскільки їм властива варіативність композиційної будови.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, президентський дискурс, чеський президентський дискурс, жанр, президент.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. У сучасному інформаційному суспільстві образ президента держави конструюється в очах публіки не тільки реальними діями та ініціативами, але й за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації. Президентський дискурс – це складне мовне утворення, яке не має своєї повної наукової рефлексії в лінгвістичній літературі. У зв'язку з цим необхідно розглянути можливість поділу президентського дискурсу, виявити типологію виступів президентів. Проблема поділу президентських промов є актуальна не сама по собі, а тому, що висуває тезу щодо комунікативної компетенції, тобто здатності розуміння адресатом різних типів політичного тексту, враховуючи специфіку мовленнєвої ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріалом дослідження стали праці таких

дослідників, як М. Бахтін, М. Гавлік, Я. Гоффманнова, В. Дементьев, Ю. Денисюк, О. Ільченко, О. Мюллерова, Г. Почепцов, К. Седов, Л. Славова, С. Чмейркова, І. Шевченко, які під жанром дискурсу, розуміють вербальне оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей. Подібне розуміння жанру дозволяє пов'язати соціальну реальність з реальністю мови.

Формування мети і завдань статті. Проаналізувати жанрову стратифікацію чеського президентського політичного дискурсу та виділити його основні жанрові параметри.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути групи політичних промов, жанри та їх ознаки;

2) дослідити форми взаємодії президентів з пресою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Жанри президентського дискурсу мають певні ознаки. По-перше, відзначимо статусно-рольову природу мовної поведінки голови держави, обумовлену високим соціальним статусом, оскільки за президентом громадяни визнають право на організаторську, ідеологічну та управлінську роль (Bartošek 1997, p. 34).

По-друге, президентській промові також властива функція управління державою, боротьби за реалізацію та втримання влади. Текст з такими функціями створює нові політичні події, оскільки він впливає на знання масового адресата, систему оцінок та думок, спонукає до дії (Нагорна 2005, с. 27). Спостереження показали, що усна публічна промова президентів виконує переважно інформаційну функцію, тобто цілеспрямований відбір фактів; пізнавальну функцію, коли політичний текст виступає джерелом, засобом і способом соціального пізнання; функцію конструювання загальної думки, яка полягає у зміні уявлення масової аудиторії щодо позиції лідера країни з важливих державних питань.

Тексти, які складають жанровий простір президентського дискурсу, можна охарактеризувати як публічну комунікацію, тобто комунікацію націлену на передачу інформації, з одночасним набуттям нею публічного статусу, який пов'язаний з відкритістю та орієнтацією на загальне благо. Хід і результати мовленнєвої діяльності президента, як правило, є надбанням широкої аудиторії, тому для промови політичного лідера характерні такі ознаки:

- 1) вона монологічна, промовляється однією людиною для певної аудиторії;
- 2) більш структурована, ніж експромт;
- 3) передбачає різні способи мовленнєвої взаємодії.

Промова президента не існує поза політичною аудиторією та завжди впливає на неї. З одного боку, під час зіставлення політичних текстів враховується специфіка аудиторії, перед якою буде виступати політик, а саме чисельність аудиторії, професійний та освітній рівень, вік, політична організація, очікування та настрої аудиторії. З іншого боку, виступ президента залежить від аудиторії. Л. Сілверман вважає, що аудиторія є повідомленням: *«зміст політичного висловлювання частково формується аудиторією, перед якою проголошується промова чи аудиторія обирається на основі очікуваної від неї реакції на повідомлення»* (Silverman 1993, p. 36).

Для виступів політичного лідера характерний складний взаємозв'язок та взаємозалеж-

ність усної та письмової форми мови. Політик може як усно проголошувати завчасно написаний текст, так і проголошувати промову в усній формі, яка фіксується письмово та потім тиражується ЗМІ. Отже, дискурс президента відноситься до змішаного, усно-письмового типу словесності (Havlík 2019, p. 76).

Усна мова має свої закони побудови та функціонування, займає одне з головних місць в соціально-мовленнєвій практиці сучасного чеського суспільства. В останні десятиліття ми спостерігаємо розширення сфери функціонування усного мовлення в політичній комунікації. Усна промова є одним з важливих факторів політичної діяльності президента, оскільки це не тільки дієва та результативна форма спілкування, але і найшвидший спосіб вираження думки. Перевага усної форми мовлення спричинена збільшенням кількості особистих зустрічей президента, які згодом тиражуються в ЗМІ (Müllerová 2000, p. 28).

Необхідно відзначити, що усна публічна промова президента сприймається, як правило, одноразово, цілісно, оскільки вона має ряд відмінних ознак, а саме спонтанність, багатоканальність. Незворотність усного мовлення проявляється в тому, що відсутня можливість виходу з тимчасового плину мовлення.

Для президента усна промова може бути як підготовленою (виступ, послання, вітання, вітальне слово та ін.), так і непідготовленою (прес-конференція, інтерв'ю та ін.). Однак, для адресата усна промова завжди є непідготовленою та спонтанною. Адресант змушений враховувати цей факт. Це значною мірою визначає лексико-синтаксичні особливості усної мови: прості речення, повтори, інверсії, звернення до адресата.

Підвищена авторитетність повідомлень президента зумовлює ситуативно обумовлену необхідність чіткого планування тексту виступу, підготовка усного повідомлення в письмовій формі. Крім того, важливою є фіксація виступу президента в колективній пам'яті, оскільки довгий час написане зберігає в собі знаки мови.

Таким чином, у виступах президентів ми спостерігаємо такі ознаки: за формою – усне (спонтанність, багатоканальність) / письмове мовлення (чітка структура змісту і формальна організація, окреслення відрізків, планування тексту), за змістом – книжний стиль (офіційний характер, самостійність тексту, ретельна підготовка) / розмовне мовлення (залежність від ситуації). В елементах розмовної мови (розмовна лексика, розрив синтаксичних зв'язків) порівняно з книжним текстом відчувається

прояв особистісного начала. Вони несуть контактну функцію, посилюючи мовленнєвий вплив на адресата. З іншого боку, усна публічна промова орієнтована на книжне мовлення (дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти, складні речення) (Kraus 2004, p. 89).

Президентський текст опосередкований ЗМІ, які бачать президента в ролі основного ньюсмейкера, через виступ якого можна досить спрощено та драматично інтерпретувати певні події. Президент, у свою чергу, сприймає ЗМІ як інструмент, який дозволяє йому регулювати громадський настрій та завойовувати громадську думку, оскільки «як соціальний інститут у системі комунікації ЗМІ в широких масштабах виконують функції ідеологічного і політичного впливу, підтримку організації, інформування, розваги» (Smejrková 2003, p. 13). Крім того, засоби масової інформації стають своєрідним фільтром у процесі комунікації лідера та народу, оскільки ЗМІ вибирають, які фрагменти з промови президента можна подати в теле-радіо новинах. У зв'язку з цим спостерігається тенденція щодо посилення фрагментарності побудови політичного тексту. Висвітлення в ЗМІ виступів політичного лідера включає в себе два етапи. Спочатку аудиторія знайомиться з коротким фрагментом промови президента, а потім журналіст викладає основний зміст цієї промови.

Ідеал виступу політичного лідера повинен мати такі ознаки, як точність, логічність, виразність, багатство, доречність промови.

Президент як суб'єкт мовленнєвої дії володіє широкими комунікативними можливостями. За винятком зустрічей на вищому рівні, де комунікативна взаємодія здійснюється нарівні зі статусом, президент сприймається як вища авторитарна інстанція, що забезпечує йому максимальну міру свободи в комунікативній дії. Під час спілкування «президент – не президент» можна спостерігати ситуацію комунікативної нерівності, обумовлену різними комунікативними можливостями суб'єкта та адресата комунікації. Президент займає головну позицію в комунікативній парі.

Аналізуючи виступи президентів, слід враховувати також особливу позицію суб'єкта промови, тобто авторство політичної промови. Президент породжує мовленнєву продукцію письмову і усну за формою, книжну або розмовну за змістом.

Слід зазначити, що перший президент Чеської Республіки В. Гавел писав політичні промови сам. Л. Шпачек, який упродовж 1992 – 2003 рр. був радником і керівником прес-служби

управління президента Чеської Республіки зазначив: «Так, Вацлав Гавел пишався своїми промовами не лише як філософською чи політичною працею, але й як літературним твором і ніколи би не міг читати ту промову, яку б не написав сам» (Ladislav Špaček 2012). Написані виступи В. Гавел давав оцінити своїм найближчим колегам, як правило, трьом-чотирьом людям. «Хоча президент хотів знати нашу думку, він мало уваги звертав на наші зауваження. Якщо були фактичні, орфографічні або морфологічні помилки, він прислуховувався до нас, але на наші ідеї щодо структури, ритму, градації він не зважав», – писав Л. Шпачек (Ladislav Špaček 2012). Прес-секретар і керівник прес-департаменту управління Р. Охват з приводу промов президента В. Клауса висловився: «Так, президент промови пише сам». Під час написання промов В. Клаус консультувався зі своїми найближчими радниками. «Час написання може варіюватися, але за тиждень перед виступом промова була вже написана», – доповнив прес-секретар Р. Охват (Blechová 2004, p. 3).

Відомо, що усна промова президента в більшості випадків готується та пишеться завчасно (президент відтворює раніше написаний тест виступу). Як правило, в її підготовці бере участь команда експертів та радників. У процесі мовної діяльності лідера країни є можливими комунікативні ситуації, для яких характерна підготовлена імпровізація (інтерв'ю, прес-конференції, політичні дуелі та ін.) та напівімпровізація (політичні зустрічі, прямий ефір та ін.) (Jedlička 2018, p. 80). Мовні ситуації підготовленої та напівімпровізаційної промови пов'язані зі сприйняттям правдивості інформації в промовах президента. Якщо аудиторія спостерігає невпевненість в подачі завчасно підготовленої промови та в ситуації напівімпровізаційного діалогу під час інтерв'ю, то довіра до президента може різко впасти. Таким чином, коли ми говоримо про політичний текст, слід враховувати існування авторської та політичної відповідальності. У політиці автором є не та особа, яка пише текст, а та, хто його підписує. Президентський підпис є невід'ємною частиною президентського тексту, бо підтверджує приналежність викладеної точки зору певній особі. Президент бере на себе відповідальність за зміст та форму політичної промови, а крім того, політична відповідальність передбачає активну участь президента у створенні тексту.

Президентський дискурс в чеській лінгвістиці вивчався в аспекті особливостей політичної мови, впливу новостворених слів та фраз

на сприйняття соціально-політичних проблем та політичних дискусій, а також з точки зору взаємовпливу президента та ЗМІ. У дослідженнях мови і мовлення чеських президентів увага акцентувалася на тому, що різні президенти сказали у схожих ситуаціях з однакового питання чи з однієї теми, на чому наголосили одній групі слухачів, а на чому – іншій (Eben 1999, р. 51). Таким чином, чеський президентський дискурс присвячено зіставленню публічних виступів президентів: з одного боку, вибудовується картина історичного розвитку мовленнєвого образу президента та встановлюється інваріативні властивості цього образу як норми. Отже, визначено, яким повинен бути чеський президент як мовна особистість. З іншого боку, вивчаються відхилення від норми, які спостерігаються в публічних висловлюваннях президентів. У цьому інваріанті президентська риторика встановлює динамізм стилю мовної особистості президента, а також невдачі та недоліки, які допускалися президентами Чеської Республіки В. Гавелом і В. Клаусом в публічних промовах.

Усі політичні промови чеських президентів поділяємо на три групи, які пов'язані з:

- 1) внутрішньою соціально-економічною та політичною тематикою;
- 2) міжнародною тематикою;
- 3) формами взаємодії лідера та ЗМІ.

Внутрішньополітичні чеські президентські тексти умовно поділяємо на такі групи:

- 1) великі програмні виступи, де зазначається система уявлень та поглядів, формується політичний курс;
- 2) виступи на форумах, конгресах та інших заходах перед широкою аудиторією (як правило – привітальні промови). Однак інколи політичний лідер використовує такі виступи як привід для важливих заяв стратегічного значення;
- 3) виступи на мітингах, масових заходах, які містять певний набір гасел, лозунгів та знаходять підтримку в учасників мітингу;
- 4) на зустрічах з вузьким колом людей (керівниками, спеціалістами);
- 5) виступи на святкових та протокольних зустрічах, що є частиною протокольних обов'язків лідера;
- 6) святкові звернення.

Іншу групу промов чеських президентів складають виступи з міжнародною тематикою. З них повинно бути зрозумілим, що політичний діяч знає країну, перед представниками якої він виступає, знає її історію, культуру, сучасні проблеми, з повагою ставиться до її традицій.

Виступи з міжнародною тематикою поділяємо на групи:

1) виступи в парламентах та інших державних установах. Такі промови повинні містити нові ідеї, свіжі ініціативи в розвитку двосторонніх зв'язків чи міжнародних відносин (у цих виступах президент може розповісти про події у своїй державі, не перебільшуючи, але і не применшуючи досягнення);

2) зустріч з діловими партнерами; мета виступу – стимулювати партнерів щодо продовження співпраці та переконати тих, хто сумнівається в її доцільності. Тому виступ повинен бути конкретним, та належним чином аргументованим;

3) невеликі промови під час підписання документів – політики аналізують досягнуті рішення, підкреслюють важливість події для подальшого розвитку зв'язків та міжнародних відносин;

4) виступи на протокольних подіях (офіційний обід, вечерея) складаються з привітання, короткого екскурсу до історії взаємовідносин, підсумування вже зроблених справ.

Робота з журналістами є, на думку спічрайтерів, одним з найбільш складних та одночасно ефективних напрямів публічної діяльності політика. Основними формами взаємодії президентів з пресою є:

- 1) прес-конференції;
- 2) інтерв'ю використовується для вираження позиції лідера з приводу повсякденних питань щодо внутрішньої та зовнішньої політики. Інтерв'ю може бути також присвячено будь-якій знаменній даті чи підсумкам діяльності політичного лідера. В інтерв'ю можуть бути оголошені нові ідеї, запропоновані рішення принципового характеру;

3) відповіді на питання журналістів щодо політичної діяльності чи «вихід до преси» є оперативною формою, яка дозволяє лідеру швидко надати відповіді на питання;

4) звернення до громадян через статті в газетах та журналах політики часто використовують під час виборчих кампаній. Статті допомагають детально представити програму кандидата, познайомити виборців з його поглядами та планами;

5) теле- та радіозвернення політика, присвячені найважливішим подіям чи проблемам, які суттєво впливають на життя людей окремого регіону чи всієї країни (Šmejrková, Havlík, Hoffmannová, Müllerová, Zeman 2013, р. 80).

Варто зазначити, що в чеському політичному дискурсі існують жанри, з якими має право виступати лише президент. Це клятва під час вступу на посаду та інавгураційна промова.

Для деяких виступів президентів (вступне слово, вітальне слово та ін.) ми можемо встановити жанрову норму. Як правило, ці жанри регулярно обслуговують політичні події. Для інших жанрів (заява, виступ, прес-конференція та ін.) характерна варіативність композиційної структури. Ми вважаємо, що визначення жанрових особливостей промов президентів Чеської Республіки є необхідним і важливим етапом у вивченні тенденцій розвитку чеського політичного дискурсу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Президентський дискурс є одним з найбільш актуальних видів політичного дискурсу, який поєднує ознаки останнього при зміщенні основного акценту на боротьбу за політичну владу в державі. Основні завдання президентського дискурсу – інформування; переконання адресата в необхідності здійснення потрібної адресанту дії з одночасним провокуванням емотивного відношення до того, що відбувається; впровадження у свідомість адресата оцінки подій

у країні та за її межами. Велика увага в політичному дискурсі приділяється проблемам виділення його жанрових різновидів.

Варто зазначити, що існують жанри, з якими має право виступати лише президент – клятва під час вступу на посаду та інавгураційна промова. Переважно у всіх виступах президентів (вступне слово, вітальне слово та ін.) ми можемо легко встановити жанрову форму. Для інших випадків, напр., заява, виступ, прес-конференція, типовою є варіативність композиційної структури.

Перспектива дослідження полягає в аналізі таких параметрів політичного дискурсу як комунікативні стратегії, інтертекстуальність, маніпуляція і метафора як способи здійснення впливу на аудиторію.

Дослідження виконано в рамках договору на виконання проєктів науково-дослідних робіт (НДР) молодих учених НАН України у 2021 р., визначених згідно з розпорядженням Президії НАН України від 16.06.2021 № 308.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нагорна, Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. С. 27.
2. Bartošek J. K televizním politickým debatám. Praha, 1997. P. 34.
3. Blechová S. Republikánská tradice s obnovenou vážností. Praha, 2004. P. 3.
4. Čmejrková S., Hoffmanová, J. Jazyk, média, politika. Praha, 2003. P. 13
5. Čmejrková S., Havlík, M., Hoffmannová, J., Müllerová, O., Zeman, J. Styl mediálních dialogů. Praha, 2013. P. 80.
6. Eben M. Dostat se pod povrch. Praha, 1999. P. 51.
7. Havlík M. The role of prosody in a Czech talk-show. Philadelphia, 2019. P. 76.
8. Jedlička A. Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. Praha, 2018. P. 80.
9. Kraus J. Rétorika a řečová kultura. Praha, 2004. P. 89.
10. Müllerová O. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. Ostrava, 2000. P. 28.
11. Rozhovor s Ladislavem Špačkem, ukázky z jeho knihy o Havlovi, 2012. URL: https://www.metro.cz/rozhovor-s-ladislavem-spackem-ukazky-z-jeho-knihy-o-havlovi-pqy-/praha.aspx?c=A120304_181858_metro-extra_rob [Accessed 16 October 2022].
12. Silverman, D. Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction. London, 1993. P. 36.

REFERENCES

1. Nagorna, L. (2005). *Polity'chna mova i movna polity'ka: diapazon mozhly'vostej polity'chnoyi lingvisty'ky'* [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. K.: Svitoglyad [in Ukrainian].
2. Bartošek, J. (1997). *K televizním politickým debatám* [To televised political debates]. Praha [in Czech].
3. Blechová, S. (2004). *Republikánská tradice s obnovenou vážností* [Republican tradition with renewed seriousness]. Praha [in Czech].
4. Čmejrková, S., Hoffmanová, J. (2003). *Jazyk, média, politika* [Language, media, politics]. Praha: Academia [in Czech].
5. Čmejrková, S., Havlík, M., Hoffmannová, J., Müllerová, O., Zeman, J. (2013). *Styl mediálních dialogů* [Style of media dialogues]. Praha: Academia [in Czech].
6. Eben, M. (1999). *Dostat se pod povrch* [Get below the surface]. Praha: Karolinum [in Czech].
7. Havlík, M. (2019). *The role of prosody in a Czech talk-show*. Philadelphia: John Benjamins. [in English]
8. Jedlička, A. (2018). *Vývojová dynamika současné spisovné češtiny* [Developmental dynamics of contemporary written Czech]. Praha [in Czech].
9. Kraus, J. (2004). *Rétorika a řečová kultura* [Rhetoric and speech culture]. Praha: Karolinum [in Czech].
10. Müllerová, O. (2000). *Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů* [Genres and syntactic features of spoken speeches]. Ostrava: Ostravská univerzita [in Czech].

11. *Rozhovor s Ladislavem Špačkem, ukázky z jeho knihy o Havlovi*. (2012) [Interview with Ladislav Špaček, excerpts from his book about Havel]. URL: https://www.metro.cz/rozhovor-s-ladislavem-spacakem-ukazky-z-jeho-knihy-o-havlovi-pqy-/praha.aspx?c=A120304_181858_metro-extra_rob [Accessed 16 October 2022] [in Czech].

12. Silverman, D. (1993). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: SAGE [in English].

GENRE STRATIFICATION OF PRESIDENTIAL POLITICAL DISCOURSE

Ievlanova Oleksandra Oleksandrivna

PhD., Junior Researcher

*O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Grushevsky Str., Kyiv, Ukraine*

This article is devoted to the analysis of genre stratification of political discursive practices in different languages. Genre is defined as a verbalized typical situation of human social interaction. Communicative purpose and form are the main genre parameters of political discourse. Political discourse and its genres function as institutional and media. Presidential discourse is part of political discourse, so it has all its features, in particular, its purpose – to achieve power, its preservation or distribution. The genre parameters of political discourse include: 1) the communicative goal, mainly the struggle for power; 2) the form: oral – appeal, speech, interviews, debates, etc., written – letter, postcard, order, law; primary – spontaneous speech (rally, political scandal), secondary – prepared broadcast (public speech, addresses, congratulations). The genre features of discourse have their own parameters in which the linguistic personality of a politician manifests himself successfully or unsuccessfully. Successful discursive activity depends on a number of factors, primarily on politicians as linguistic personalities, their communicative characteristics. Participants of discursive activity in their linguistic organization have linguistic ability, communicative need, communicative competence, linguistic consciousness, speech behavior. One of the main characteristics of political discourse and its genres is institutionality. According to the genre approach, the space of presidential discourse consists of a variety of specific genres that the president operates as a subject of communication. The main problem is the selection of genre varieties of presidential discourse. For some presidential speeches we can set the genre form (introductory word, welcome speech). It is problematic to distinguish the genre in statements, speeches, press conferences, because they are characterized by variability of compositional structure.

Key words: *discourse, political discourse, presidential discourse, Czech presidential discourse, genre, president.*